

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Gyvenimas zonoje (I)

2012-03-30

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Atmintis

AUTORIUS: Juozas Prapiestis

DATA: 2012-03

Gyvenimas zonoje (I)

Juozas Prapiestis

Praho nuojauta ir Kauno pavasaris

Tą įsimintiną rugpjūtį buvau Kazachstano stepėse, ganėtinai toli nuo karštų įvykių pačiame Europos centre. Neatsimenu, koku būdu, bet nerimastinga žinia iš karto pasklido tarp mūsų – studentų darbo stovykloje prie Išimo upės, kur gyvenome kartu su latviais ir estais. Gal tai buvo tik neaiški nuogirda per *Voice of America* ar žinutė tarp melodijų per Liuksemburgo radiją. Buvome sukrėsti, priblokšti ir sunerimę, nes nieko daugiau nežinojome, tik kad rusų tankai – Prahos gatvėse. Kartu buvo ir kažkokia beprotiškai naivi viltis, kad dabar kas nors prasidės, gal įsikiš Vakarai, ir Sovietų imperija pradės byrėti. Būdami jauni ir nieko nebijantys, tokias mintis drąsiai reiškėme vieni kitiems nė nepagalvodami, kad tarp mūsų gali būti skundikų. Bet vos užgimusias mūsų viltis bematant užgesino iš srities centro atvykę saugumiečiai ir visai netikėtai tarp mūsų pačių atsiradę „šventuoliai“. Jie piktinosi kapitalistų kėslais ir dievagojosi neleisiantys, kad mūsų jaunimo sąmonę terštų jų purvinos idėjos.

Paskui, jau viduržiemį iš Prahos atskriejo žinia apie studento Jano Palacho susideginimą. Ėjo 1969-ieji. Tąsyk jau girdėjome visi, nes Kauną laisvi balsai pasiekdavo lengviau negu Kazachstano stepes. Ir vėl suaktyvėjo saugumas, komjaunuoliai, akylai gaudantys aplinkinių nuotaikas ir mintis. Laisvės viltys buvo, galima sakyti, vos užčiuopiamos, nerealias, neapibrėžtos, bet jų buvo...

Jano Palacho vardas nedingo be pėdsako. Ypač Kaune, kur tuo metu jaunimas suprato, ką be žodžių kalba Modrio Tenisono pantomima, ką reiškia Jono Jurašo simboliai Kazio Sajos *Mamutų medžioklėje*. Kaune tikrai aušo pavasaris.

Žydėjo alyvos. Tą šeštadienio rytą buvau ką tik grįžęs iš komandiruotės Ukrainos Polesėje. Išsiruošiau pas gimines į Jonavą: stovėjau žiovaudamas troleibusų stotelėje prie Menų mokyklos ir laukiau stoties troleibuso. Mano miegus kaip mat išsklaidė į

žiedinę sankryžą riaumodamos įvažiavę kariškos mašinos, pilnos ginkluotų kareivių. Nežinau, kiek jų ten buvo, bet išpūdį padarė. Šalimais stotelėje stovintieji kažką šnibždėjosi, o aš tik nusekiau jas akimis, manydamas, kad net šeštadieniais vyksta manevrai.

Vos išispraudžiau į Kauno priemiestinį traukinį, išitaisiau tambūre – ne visai įprastas vaizdas gegužės mėnesį, žmonių kaip per kokias Velykas. Bet dar visai nieko nenučiuokiau. Nenučiuokiau net ir tada, kai išgirdau šalia kalbant apie Kauno muzikinį teatrą. Na, juk nieko čia tokio – teatras. Bet į kelionės pabaigą jau kai ką suvokiau. Susidegino. Tas žodis man pasakė daugiau, negu toks žodis gali pasakyti.

Muzikinis teatras.

Sodelis.

Susidegino.

Kareiviai.

Jau beveik atkūriau situaciją. Nors man tai atrodė neįtikėtina, virš fantazijos. Klausti nieko neklausiu, – bijojau pasirodyti nieko nežinantis. Nežinau, koks jausmas mane užvaldė, bet išlipęs iš traukinio juste jutau ore tvyrančią įtampą ir pasipriešinimo jausmą. Galėjau sau eiti į autobusų stotį ir toliau keliauti pagal planą, bet ne, kažkokios jėgos pastūmėtas išokau į troleibusą ir važiavau link Laisvės. Pakeliui prie saugumo Lenino prospekte ir Laisvės pradžioje stovėjo, ko gero, tos pačios, dar Vilniuje matytos kariškos mašinos. Troleibuso keleiviai baimingai dairėsi pro langus. Išlipau Laisvės gale ir ėjau link Muzikinio teatro. Žmonių tirštėjo, vieni skubėjo į vieną pusę, kiti vos ne bėgte – į kitą. Prie centrinio pašto minia sukunkuliavo, pasigirdo šūksniai „Laisvę Lietuvai“, į Laisvės alėją plūstelėjo kareiviai ir nė nepajutau, net nespėjau žvilgtelėti į teatro sodelį, dėl kurio aš čia ir atsikliuvau, – mano rankos buvo užlaužtos, ant galvos ir nugaros pasipylė bananų smūgiai. Akinius pamečiau iš karto ir vos nepraradau savo portfelio ir apsiausto, kai buvau grūste įgrūstas į čia pat stovėjusį „voronoką“, kuriame buvo dar keletas mano likimo draugų. Net ir lipant į mašiną azijietiško veido kareivukas su malonumu švaistėsi „bananu“. Viduje buvome gal penkiese. Gerai įsidėmėjau vyriškį su vaikiško pieno mišinių buteliukais – pateko eidamas pro šalį ir tiek, ne taip kaip aš – per smalsumą. Jis vis kartojo: *Londonderis, Londonderis...* Žinojau, kas yra Londonderis – tuo metu ten vyko aršios kovos ir sovietinė televizija mėgavosi rodydama vaizdus, kaip kareiviai talžo demonstrantus.

Atvažiavus prie juodo saugumo pastato, mus pasitiko išrikiuoti milicininkai, kurie be gailėsčio bananais mums daužė per galvas ir nugaras, kol nubėgome į pastatą. Sugrūdo į pusrūsį, kur pasieniais nusigręžę į sienas stovėjo gal dvidešimt suimtujų. Buvo tarp jų ir moterų.

Įėjęs milicininkas išliejo įtūžį ant mūsų galvų. Tą patį pakartojo ir kitas už keleto minučių. Tai kartojosi visą vakarą. Už „Londonderį“ mano naujasis pažįstamas baustas su ypatingu pasismagininimu, o netrukus ir visai išvestas.

Rūsio prietemoje be akinių beveik neižvelgiau žmonių veidų. Bet sužinojau viską apie tai, kas vyko sodelyje prie teatro. Dabar žinau, kad tai buvo Romas Kalanta, vaikinukas

iš Vilijampolės, Lietuvos Janas Palachas.

Aš, kaip visai atsitiktinis praeivis, dar su traukinio bilietu iš Polesės, nieko nežinantis apie tai, kas čia dedasi, gerokai po vidurnakčio, po tardymo ir „bananų“ profilaktikos buvau išleistas iš juodųjų rūmų. Kai už nugaros užsitrenkė sunkios durys, niekaip negalėjau susiorientuoti, į kurią pusę reikia eiti. Ėjau kuo toliau nuo tos vietos, visai negalvodamas kur, per niūrų miegantį miestą, kuris šią naktį vis dėlto man tapo artimesnis. Tai ne Praha, tai Kaunas. Ir lydės dabar mane ne Prahos, o Kauno nuojauta. Nežinau, ar ilgai. Tikiuosi, kad ne. Nes jau prasidėjo... Žinoma, tik viltys, dar nieko konkretaus, bet jau šis tas.

Pašėlusiai dega nugarą ir limpa marškiniai prie kūno.

Paryčiais grįžau į Vilnių. Pro tirštus žydinčių alyvų debesis. Pavasaris.

Troleibuse patekau į piktų rusiškų keiksmažodžių lietuvių: *Nacionalisty... fašisty... bl...*

Dar tik 1972-ieji...

Salos. Toli Rytuose

Viskas kažkaip tapo aišku, bet ką daryti, kol kas nežinau. Nors bendraminčių labai daug. Kol kas mus jungia tik dainos. Vienos kadaise vaikystėje girdėtos, kitos pasąmonėje pabudina kažin kokią ilgesį, užburia ir jau nepalieka.

Pasineriu į tą pasaulį. Kiekvieną savaitgalį išeinu į Lietuvą. Ne vienas – trys, keturi, o kartais dešimtys. Beveik fanatiškai traukia keliauti laukais, miškais, iš kaimo į kaimą. Labiausiai paviliojo Gudijos lietuvių salos. Taip vadiname kaimus, kur dar kalbama lietuviškai. Prarastas, nutolęs kraštas, bet nežuęs. Atvažiuoji, o ten viskas tarsi sustingę praėjusio šimtmečio būsenoje. Tikimės kažką padaryti šio pašalio labui, bet nelabai žinome ką. Tiesiog einame, kalbamės, klausome...

Triukšmingi ir patosiški spalio švenčių parado repeticijų akordai jau keletą naktų drebina Lenino prospektą. Kartu su tebekrintančiais paskutiniais rudens lapais ir dar neužgesusių Vėlinių žvakių mirgėjimu.

Per miegantį miestą bėgam nuo šios kakofonijos į traukinį Kaliningradas–Maskva ir dundam į rytus. Per miegančią Baltarusiją. Minske dar triukšmingiau, čia net iki paryčių netyla optimistinės melodijos. Važiuojam dar toliau. Rytas išaušta jau su sniego marškone ant laukų, kažkur tarp Oršos ir Smolensko, nei Rusijoje, nei Baltarusijoje, nes toliau važiuojame autobusu, kuris vinguriuoja tarp paribio miestelių. Išlipę vidury miškų, vos žymiu keliuku dardame pakeleivingu sunkvežimiu iki kažkokių fermų, galiausiai išropščiam į traktoriaus „Belarus“ priekabą ir kyvuliuojam dar geroką gabalą per neapgyventus plotus. Šykšti lapkričio saulė vis dėlto ištirpdė ploną sniego sluoksnį, beliko purvas – gilus, beveik neišbrendamas, išminkytas arklių, traktorių ir dar kažin kokių sunkiasvorių mašinų. Iš traktoriaus šastelį tiesiai į šitą pliurę. Traktorius toliau nepravažiuoja.

Dar keletą kilometrų einam siauru to kelio-ne-kelio pakraščiu, bijodami įsmukti į klampynę, paskui nusprendžiame patraukti tiesiai per pievas – blogiau nebus. Jau temsta. Šalimais vis pasišaipydama iš savęs ir mūsų visų, purvais aptaškytų, eina Zita Vanagaitė. Aš dar neipratęs prie jos, sunkiai velkančios savo sužalotą koją. Bet ji lyg niekur nieko pasakoja mums apie Cegelnę, lietuvišką kaimą, kurio dabar ieškome šitoje pasvietėje pagal prieškarines laikraščių žinutes. Jis kažkur jau visai netoli – turėtų būti.

Mus apgobė ne tik tamsa, bet ir rūkas. Vis ropščiamės ir ropščiamės per vielinius ganyklų aptvarus, nerimastingai stengdamiesi pro tirštėjantį rūką išvelgti trobesių kontūrus ar žiburio blyksėjimą. Nusprendžiau, kad reikia uždainuoti, tai šunys pradės loti ir taip aptiksim tą užsislėpusį kaimą. Užtraukiu „Pucinėli raudoniausias...“ ir, iš tikrųjų, visai netoli iš rūko pasigirsta duslus amsėjimas. Pasidaro visai smagu. O po valandėlės rūke suspįsta ir žiburys. Jis čia pat, ir mes, nepaisydami jau beveik klampia pelke tapusios pievos žabangų, patraukiam link jo. Zitai tenka padėti, bet ir kiti tik vargais negalais ištraukia batus iš purvo pliurės. Brendame visai akiai tik vieno žiburėlio vedini. Visai arti sumūkia karvė ir skambteli kibiras. Pagaliau galime ir rankomis susigriebti už kaimo tvoros karčių. Patvoriais, patvoriais prisiartinam prie trobos. O jų čia, pasirodo, keletas.

„Labas vakaras“, – sakom į priebutį iš šviesos išnirusiai moteriškei. Ji sustingsta, valandėlę žvelgia į tamsą, iš kurios atsklido pasveikinimas, viena sau kažką sumurma ir šūkteli gretimo kiemo pusėn:

„Emilija, eto tvoji prišli“, – tarsi mes čia jau kelis kartus būtume buvę.

Vadinasi, iš tikrųjų pataikėm.

Netrukus jau sėdime šiltoje Emilijos troboje ir mus ryte ryja nustebusių moteriškių žvilgsniai. Jų čia visas trejetas, dar mūsų pati pirmoji sutiktoji rusė, renkasi dar. Tokių svečių čia niekas lig šiolei nematė. Iš Lietuvos, iš tolimos ir nematytos, tik pasakojimuose minėtos. Vyrai ir moterys kalba, dainuoja, taria seniai pamirštus žodžius, net patys nesuvokdami, iš kur jie ir randasi. O mes traukiam ir traukiam iš jų tuos žodžius, pasakojimus, istorijas, dainas, lyg iš seno močiutės kuparo vyniotume nesibaigiančius drobių rietimus.

Sužinome, kad į Cegelnę buvo ištremti jų proseneliai po didžiojo sukilimo praėjusį šimtmetį. Įsikūrė, prakuto ir priprato. Tik kaimo vyrus vis prarydavo karų nasrai – japonų, kinų, vokiečių. Paskui visus sulygino kolchozai. Bet ir iš šitos bėdos išsikapstė – net geriausiu Gudijos kolchozu tapo. Tai buvo tik trumpa laimė, greitai virtusi pragaištimi. Išvežė vieną naktį visus vyrus nuo šešiolikos ir niekas iki šiol nežino kur. Joks laiškas, jokia žinutė iš jų niekada nepasiekė Cegelnės. Taip ir pragyveno „išbuožintos“ moterys dar vieną karą ir dar vieną kolchozinimą.

Valgom šviežią varškės sūrį, visai tokį pat kaip Lietuvoj. Geriam kmynų arbatą. Žmonės dainuoja apie toli nutekėjusios jaunamartės vargus ir ilgesį. Kalba ir dainos mus padaro vos ne giminėmis ir ištirpsta bet kokio įtarumo užuomazgos. Jie nors trumpam pasijunta vėl surišti su protėvių žeme ir net jai svarbūs. Ir vienintelė kaimo rusė sėdi, klauso dainų, retsykais įsijungdama į pokalbį ir apgailėdama, kad rusai nėra

tokie vieningi kaip lietuviai, kad tų lietuvių pilna Rusija - va, jos Kostia gyvena Donbase - ir ten lietuviai.

Ryte iškeliaujam. Su mumis sveikinasi ir atsisveikina visi sutiktieji. „Laba diena“ ir „su Dievu“ skamba jų lūpose pakylėtai, ištaria šiuos žodžius garsiai ir pasimėgaudami. Net visai lietuviškai nemokantys taria juos ir šypsosi.

Į paskutinį pasiganymą gena karves. Jau vėlus ruduo. Jos klampoja per purvus lėtai ir nelabai noriai, nes žino, kad nieko gero jau nėra ūkanotose ir šaltose pievose. Mes patraukiam per tas pievas tolyn, ilgesingo karvių mykimo lydimi, vis atsigręždami į rūke dingstančią Cegelnę. Lyg miražą, išnirusį iš nebūties, iš Stalino laikų žurnalo *Priekalas*, ir vėl nuskestantį Rusijos platybių ūkanose.

Žagūnų krašte

Liaudies dainų klubas tampa mūsų židiniu. Susirenkam ant Tauro kalno vakarais. Iš pradžių likučiai išsklaidytos Ramuvos žygeivių. Ratas vis plečiasi. Į vakarones suplaukia ne dešimtys, šimtai vienminčių.

Dainuojam suėję į mažus susibūrimus, dainuojam žygiuodami, važiuodami traukiniais, autobusais. Atsitiktiniai pakeleiviai suklūsta, dauguma pritaria akimis ar šypsena. Baltarusijoje labai dažnai palydi piktoki žvilgsniai. Tik lietuviškose salose į mus žiūri viltingos ir draugiškos akys.

Pavalakės moterys dainuoti renkasi kaip į pamaldas...

Zietelos Marija išlieja savo jaunystės godas tik dainomis: „Oi saniai saniai, Momuteip buvau...“ Kalbėti ji jau beveik nemoka...

Apso Felicijai rodo, kad lietuviai visur ir visada dainuoja...

Lazūnų žagūnams dainos padeda susieti padrikus praeities prisiminimus į vieną šūsnį - „žagūnų istoriją“...

Gudų žemės godos įtraukia į savo verpetą.

Beržūnos vanduo - pelkių spalvos. Ir upės krantai liulantys ir durpėti. Po ilgos klajonės Nalibokų girios tankynėse upė mums regisi kaip vartai į pasaulį, į kurią mus dabar kelia guvus 90-metis valtininkas Klemensas. Jis valtininkas ir žiniuonis kartu. Taip, taip - savamokslis daktaras, kurio paslaptis jau keletą metų bando perimti mokslininkai iš Leningrado. Gaila, bet niekuo nesergam, tad tik išklausom poringių apie žoles, ligas ir stebuklingai pasveikusius. Klemensas - geriausias paslaptingos žolių galios pavyzdys - ne pagal metus gerai atrodantis, šelmiškai savo bedante burna besišypsantis Beržūnos valtininkas.

O už Beržūnos - žagūnų kraštas. Taip save vadina Lazūnų lietuviai, išsibarstę Dievergių, Uosiagirių, Valdzikų, Pasalio, Daunorų kaimuose. Tikimės surasti dar vieną kitą lietuviškai kalbantį. Ne per toliausiai nuo upės ir surandame senutę, kuri nemoka nė vieno lietuviško žodžio, tik dainas. Tos dainos jau sukelia nesutramdomą juoką jos vaikaičiams, kurie pirmą kartą girdi, kaip jų senolė nei ši, nei tą dainuoja svetimiams

žmonėms – keistai ir nesuprantamai. Tiesiog gėdą daro.

Buvo ir linksmesnių akimirų. Pranciškus iš Valdzikų mumis be galo apsidžiaugė – atsirado kam įvertinti jo sugebėjimus. Išsinešė į kiemą didžiulius cimbolus ir kad trenks Žagūnų polką, kad sudzinguliuos kadrilį. Liejosi ir liejosi vis naujos melodijos iš Pranciškaus cimbolų. Senukas viską užmiršo – gyvulius, darbus, net žmoną, vaikstančią aplink ir priekaištingai bambančią, kad senis suvaikėjo ir prarado saiką – niekam tie jo kadriliai nereikalingi. Cimbolai papuošti drožinėtom penkiakampėm. „Kad Sibirian neišvežtu“, – sako senukas. Ir groja jis mums visą popietę, vakarą ir dar rytą. Per tą laiką spėjo keliskart susipykt ir vėl susitaikyt su savo gaspadine, mus pavaišint, kaimo istoriją papasakot, prisiminti tuos laikus, kai visi žagūniškai dainuodavo.

Lazūnų bažnyčioje – kolchozo grūdų sandėlis, dūzgia elevatorius. Virš apsidės išskėtęs rankas grūdų kalną bando apglėbti Kristus, virš durų žvelgia Dievo akis, apsilaupiusi ir pilka.

Kapinaitėse tik vienas lietuviškas užrašas. Taip savo motinėle pagerbė senasis Vilniaus gidas Maceika.

Į rytus nuo Adutiškio, jau Gudijoje, yra keli lietuviški kaimai. Bet į ten mažai kas užklysta. Pro nuobodžias lygumas čia teka Kamaja. Beveik be srovės, lyg mieganti. Pievose kaimelis. Nežinau, kuo mes šeimininkei įtikom, bet labai greitai radom bendrą kalbą – apie Lietuvą, apie bažnyčią, apie gyvenimą. Gauname ir vakarienę, ir nakvynę ant aukštų lovų, su naujai prikimštais čiužiniais.

Paryčiu vėl keliaujam per pakamajės pievas.

Jarevas. Surandame gražią sodybą su kryžiumi ir gėlių darželiais. Čia niekas nesijaučia, kad gyvena ne Lietuvoj. Administracinė priklausomybė mažai ką reiškia, jeigu žmonės save priskiria kitai kultūrinei erdvei. Mes lietuviai – ir tuo viskas pasakoma. Nereikia jokios agitacijos.

Tie žmonės ir mumyse neleidžia užgesti optimizmui.

Pelesa. Žodžių magija

Tarsi burtažodžiais žaidžiame žodžiais. Pasakome lietuviškai, o garbusis Peleos tyrinėtojas rusų akademikas Vladimiras Toporovas šokinėja per gentis, epochas, žaidžia žodžių šaknimis ir priesagomis, ir prieš mus veriasi paslaptingi indoeuropiečių kalbų lobiai. Žodis iš vienos genties nuklysta į kitą – iš prūsų pas slavus, iš latvių pas lietuvius, paskui kažkur link trakų, frygų, getų, alanų, galindų, rusų.

Bitė-bitela-bičela-pčiala-pčela...

Vingiuoja melodijomis, aidi keistais garsais ir sąskambiais. Kaip kad dabar suskambėjo „kūdra“, einant iš Pavalakės į Pelesą mėnesienoje sužvilgus kūdros vandenims. „Kūdra, kūdra, kūdra... – kartoja profesoriaus žmona Tatjana, Vedų žinovė. – Tai sanskritas.“ Kita tyrinėtoja, Tamara Sudnik, pažeria krūvą tokių sanskritų, kurių pilna pelesiškių kasdienybė.

Prisėdam ant mėnuliu padabintos kūdros krašto ir žiūrįm į žvaigždes. Sietynas, Šienpjoviai, Vakarė, Dvyniai, Grižulo ratai – ištisas mitologijos žodynas. Čia profesorius jau nesustabdomas ir dabar klajojame po indų, baltų, slavų mitologijos erdves, kur Agnis, Asura, Pradžiapatis, Varuna, Perunas, Perkūnas, Ugnis...

Nuo mitologijos – prie poezijos. Rusiškai deklamuoja Arsenijų Tarkovskį. Apie žvaigždėtą dangų. Neiškenčiu ir pasakau kelis Oskaro Milašiaus posmus. Ne apie žvaigždes, bet irgi pilnus pasaulio vienovės ilgesio. Visi čia sėdintieji dabar esame tokie panašūs – šie „šviesūs“ rusai ir mes – lietuviai. Šią naktį, šią akimirką. Kad taip būtų visada.

Rytas pribloškia netikėtu įvykių vingiu. Į Pelesos mokyklą triukšmingai ir grubiai įsiveržia milicija ir vietinė valdžia. Kas mes ir ko mums reikia? Išverčia maskviečių lagaminus, ieškodami kažin ko ypatingo, ištardo mus. Be užuolankų pataria nešdintis. Kokia čia gali būti lietuvių kalba ir tautosaka Baltarusijoje...

„Man tai ne naujiena. Jie visur vienodi“, – apie įsiveržėlius sako Toporovas. Tik jo kolegės vis dar negali atsikvošėti nuo ižeidimų lavinos ir pasikėsavimo į jų brangaus, neįkainojamo darbo vaisius, po kambarį rinkdamos po kratos pabirusius lapelius su magiškais žodžiais – *bitė, aguona, kūdra, ugnis*.

Aukštupiuose

Gudijos rytuose – trijų didžiųjų upių takoskyra – Nemuno, Dauguvos, Dniepro. Čia aukštupiai. Šitame kauburyje, galbūt iš karto po ledynmečių pradėjo gyventi mūsų protėviai. Į pietus tekantys upeliai subėga Dniepran: Beržūna, Drutė, Drisa, Pronė. Į vakarus – Nemunan: Vilija, Narutis, Ditva. Į šiaurės vakarus – Dauguvon: Dysna, Drisa, Obolė, Ūla.

Vaikštome Dniepro paberžūniais. Zita, Aldona Katkauskaitė, Birutė Burauskaitė, Romas (Mečys) Laurinkus. Vėl pabėgome nuo sovietinių paradų alaso. Tykios Sivicos kapinaitės netoli Borisovo. Pro šalį teka Beržūna-Berezina. Tokia pat tamsi, pavargėlė kaip ir jos bendravardė, tekanti Nemunan pro Lazūnus. Apžėlę kapai, iškrypę kryžiai, sunkiai įskaitomi vardai. Pagaliau randame – Pukėnas, Adomukas, Vaitkūnas, Strazdas. Kai kur priminama, kad kilęs nuo Kurliandijos.

Ir ištikrųjų – mūsų pirmi sutikti žmonės buvo dvi latvės, sunkiai velkančios iš miško vežimaitį malkų. Padedam joms ir kalbėdamiesi ateinam iki trobos. „Taip, čia daug lietuvių“, – patvirtina latvės, nelabai suprasdamos, kuriam galui šie lietuviai ieško dar kitų lietuvių, visai ne giminių. „Iš Latvijos mūsų niekas neieško. Mat kokie tie lietuviai“, – tarsi pavydėdamos priduria.

Atvairuojam latvišką vežimaitį prie pat malkinės. Tokios malonios moteriškės, didelė ir graži rąstinė troba – prašome, gal priglaus nakvynei, nes saulė jau pasislėpė už miško. „Ką jūs, – išsigando, rodos, iki šiol tokios nuoširdžios mūsų pašnekovės. – O gal jūs Amerikos šnipai? Be pirmininko leidimo mes negalim jusų priimti.“

Ką gi – einame toliau. Surandame ir lietuvių. Vėl nuostabos šūksniai, vėl akimirksniu atgimsta žodžiai, kalbos, dainos. Vėl iki išnaktų gyvename šito krašto žmonių likimais. Sugraibom dar kelis žiupsnelius istorijos. Šie žmonės mumis pasitiki ir pasakoja

istorijas, gal net pavojingas pasakoti – apie tremtis, lagerius.

Paryčiais atsisveikiname. Borisovo geležinkelio stotyje netikėtai vėl susiduriame su tomis pačiomis latvėmis. Nudžiungame, nes malonu sutikti pažįstamus. Jos irgi, regis, apsidžiaugia. Bet smalsumo jų veiduose daugiau nei džiugesio. Klausia, kur nakvojome, kuo vaišino. „Arbata, – sakom. – Šiuo bei tuo.“ „Tik arbata? – nustemba pašnekovės. – Mes jus būtume kakava pavaišinusios“, – pasako su apgailėjimo gaidelė, visai nesuprasdamos situacijos komiškumo. Gaila, žinoma, kad neteko paragauti kakavos. Latvės dar ilgai nenori atsisveikinti ir lyg atsiprašinėdamos maloniai mums šypsosi.

Važiuojame į dar vieną kaimą – Osinovką, netoli Minsko–Maskvos plento. Daug lietuviškai kalbančių surandame ir čia. Jų kalba kartais sukelia juoką net jiems patiems: „Motin, ar nematei mano galvos?“ – klausia vyras, ieškodamas savo kepurės. „Juoktumas ima iš mūsų ūtarojimo.“

Šį kaimą vokiečiai per karą iškraustė atgal į Lietuvą, į Troškūnų kraštą. Bet ten jie pasijuto irgi svetimi. Kad ir kaip stengdavosi gražiai atrodyti Osinovkos merginos, vis tiek iš jų apsirengimo juokėsi vietiniai ir ruselkom pravardžiavo. O po karo ir iš viso pradėjo su rusais juos tapatinti. Pavojinga buvo, toks neramus laikas tada ten, Lietuvoje, prasidėjo. Grįžo atgal į savo tremtį. Kokia tokia, bet gimtinė vis dėlto čia. Nors ir ne Lietuva...

Laiškai į Niekur

Rašau laiškus į Niekur. Taip vadinu tuos prašymus, maldavimus, skundus, kuriuos išsako šitie žmonės – gudų krašto lietuviai. Nesibaigiantis skriaudų, nuoskaudų, pažeminimų, įžeidimų srautas. Už kalbą, tikėjimą, už ryšį su Lietuva, už susitikimus su mumis. Aš tik užrašinėju, nieko neprikuriu ir neišgalvoju. Sėdime su Izidoriumi jo sodo namelyje ir aptarinėjame nesibaigiančius šio krašto vargus. Paskui lieku vienas. Taip geriau susikaupiu. Tada visai pasineriu į Pelesos, Pavalakės, Kargaudų, Padzitvio gyvenimus, nutikimus, nuoskaudas. Gal tik Dievas išgirs, bet tasai, kam aš rašau – niekad. Iki to beveik mistifikuoto žmogelio vešliais antakiais jokie laišškai nenuėina. Nors aš tuos laiškus ir nuvežu tiesiai į Maskvą. Žinoma, kažkas juos perskaito, bet persiunčia vietinei valdžiai, kuri už tai dar labiau užsipuola vargšus žmones. Už jų skundus ir prašymus. Dar pikčiau ir nuožniau, norėdami parodyti, kam reikia rašyti ir kam lenktis.

Bet aš rašau, nes žmonėms rodosi, kad Maskva yra visagalė ir anksčiau ar vėliau išgirs jų balsą – gražins bažnyčią, leis mokyti lietuviškai, o gal net prijungs prie Lietuvos.

Visi vargai suplaukia į Marijos trobelę Pelesos pašonėje. Iš čia jie pasiekia Lietuvą, Maskvą, net Vatikaną ir Ameriką. Ten irgi tariamas Pelesos vardas. Keistai skambantis kituose kraštuose ir kitomis kalbomis. Bet dar keisčiau jis skamba tų pačių pelesiškių ausyse, kai vėlaus vakaro tylumoje iš eterio nuskamba jų gimtinių vardai ir žodžiai – Pelesa, Pavalakė, Rodūnė, jų kaimynų vardai ir galiausiai iš tos dėžutės jie išgirsta apie savo vargus ir skriaudas. Viskas įgyja kažkokią kitokią prasmę ir vertę. Jie patys pasijunta svarbūs ne tik vienas kitam, bet ir Lietuvai, ir net pasauliui.

Juk taip daug kartų jiems sakė ir profesorius Toporovas. Jo vardas tariamas su pačia

didžiausia pagarba – kaip kokio misionieriaus ar prezidento.

Zietelos kančia

Zietela... Diatlovo... Zdačiol...

Daugeliui šis žodis nesako nieko. Gal tik kalbininkai pasakytų, kad tai labiausiai nuo Lietuvos nutolusi lietuvių kalbos salelė, bet jau išnykusi ir neaktuali. Nors mums šis Gudijos miestelio vardas skambėjo dar gyvai.

Senukų iš Pagirių, Zasiočių kaimų prie Zietelos jau seniai nėra gyvų. Bet mes girdėjome jų kalbą ir dainas, matėme jų meistrystės darbus, turėjome laimės dar suvokti jų žodžius, kad ir jie – dalis Lietuvos, nors niekada ten ir nebuvo. Su Lietuva juos sieja tik kalba, dainos, senelių pasakojimai, iš kurių vienas byloja, kad jų protėvius Lietuvos karalius pralošė kaimynui ir jie buvo perkelti į Zietelą. Laikas baigė ištrinti paskutinius lietuviškus žodžius iš jų atminties. Bet viena šio krašto relikvija pasiekė Lietuvą.

Tai buvo per Didįjį Šeštadienį. Mes Zieteloje, arba tiksliau – netoliese esančiame Zasiočių kaime. Tai didelis gatvinis kaimas paplentėje. Norime pažiūrėti, kaip žmonės čia sutinka šventas Velykas, ar gyvi senieji papročiai. Šventiška nuotaika trobose – kiaušinių dažymas, pyragai, kiemų šlavimas, langų plovimas, visa tai – Velykų laukimas.

Mus visur pasitinka, vaišina, kalbina vienu kitu lietuvišku žodžiu, o šiaip daugiausia gudiškai. Tik Marija lėtai parinkdama tarsi šventus dėlioja lietuviškus žodžius į gražiai senovišką kalbą: „Manimp..., tavimp..., žmuo...“ Praėjusią vasarą ji mums dainavo. Dabar Didysis Šeštadienis, todėl tik kalbamės.

Einam pas kitus pažįstamus – Bernardą, Kotryną. Aplankome Haliną. Tai visos Zietelos giedotojų siela – vaišinga ir geraširdė. Pas ją ir apsinakvojom. O prieš miegą Halina ir sako: „Aš jums šį tą parodysiu“.

Ji pasilenkia, atsiklaupia visai keturiomis ir iš palovio ištraukia kažką suvyniotą į seną paltą. Atsargiai išvynioja, ir mes pamatome papilkėjusį medinį veidą. Paskui krūtinę, kojas. Tik be rankų. Tai Nukryžiuotasis... Mūka... KANČIA.

Ji stovėjo Zasiočių kaimo pakraštyje, prie didžiojo kelio į Slonimą. Kančią išdrožė Steponas Dargevičius, kaimo dievdirbys. Dar vienas panašus kryžius su Kančia ir šiandien rymo kaimo viduryje, pasislėpęs medžių lajoje, todėl niekam per daug neužkliuvęs. O senąjį kryžių su traktoriumi nugriovę ir užkasę kaimo laukuose. Rankas nukirto, kad vietos mažiau užimtų. Štai tada Halina nuėjo vidurnaktį ir paslapčiom atsikasė. Parsinešė ir laikė paslėpusi, tik geriausiai draugei Kotrynai prasitarė. Abi vakarais išsitraukdavo Kančią ir meldavosi.

„Imkit, – sako Halina, – vežkit Lietuvon, į Vilnių. Mes numirsim, ir viskas prapuls.“ Ji ryžtingai suvynioja į paltą, įdeda į maišą ir lyg mažą vaiką atiduoda mums. Ankstų Velykų rytą pustuštis Slonimo autobusas paima mus nuo Zasiočių paplentės lyg su vaiku, lyg su ligoniu ant rankų. Zietelos Kančia važiuoja į Lietuvą.

Tada negalėjome nuspręsti, kur Jai geriausia būtų pradėti savo antrojo rymojimo gyvenimą. Sovietiniai muziejai mums nepasirodė pati geriausia vieta. Nusprendėm, kad kol kas tegul glaudžiasi Paberžėje, visų senų medinių Dievų prieglaudoje pas tėvą Stanislovą.

Vėliau Jai kažkas pridėjo rankas ir nuvežė dar giliau Lietuvon – Viduklėn, pas monsinjorą Svarinską. Ten ir dabar teberymo. Bet čia ji tik „Nežinomo Žemaitijos dievdirbio skulptūra“. Ne Stepono Dargevičiaus, Zietelos lietuvio, vienintelio šio krašto dievdirbio, apie kurio sukurtas grožybes mus pasiekė tik legendų nuotrupos.

Apso krašte

Tu nebijok,

tu drąsiai sėsk ir valgyk:

juk čia tik sapnas.

Iš kur aš imsiu pieno,

jei visos mūsų karvės

amžiais ganosi už Apso.

(Ramutė Belickaitė)

Apso vardas dar vis yra mūsų žodyne. Miestelis už Vydžių, su raudona bažnyčia ir ežerų lopinėliais tarp kalvų. Retas malonumas keliauti po šį kraštą vasarą.

Ūso ežeras – Ūsionys, Bužo ežeras – Bužionys. Kaimas – ežeras... Kaimas – ežeras... Visur pasišnekam aukštaitiškai.

Ūsionyse pasaulio naujienas visi sužino iš aklojo Jonelio. Jam pasaulio vartus atkelia Vatikano radijas ir „Amerikos balsas“. „Lietuvoje daug bažnyčių ir kunigų, todėl žmonės gal nesijaučia tokie užmiršti kaip čia“, – kalba jisai. Lietuva – lyg tolimas žiburys tamsioje Jonelio naktįje. Jis visą laiką šypsosi, nes, sako, labai smagu girdėti lietuviškai ne iš radijo, o iš žmogaus.

Senolis Teofilis, jau į dešimtą dešimtį įkopus, sakosi kaip šiandien matęs Salako bažnyčios bokštą, virš kalvų boluojantį.

Už Breslaujos–Daugpilio plento tik keletas lietuviškų vienkiemų – Raginio, Krapano, Riktario. Toliau didžiųjų ežerų – Strusto ir Snūdų – platybės. Lietuviškai niekas jau nebemoka, bet kapinaitėse daug kur lietuviškos pavardės. O upelių ir ežerų vardai nuo amžių lietuviški.

Paskutiniai

Jų vienkiemis – tai aukšti medžiai, senos obelys, upeliukas, prasidedantis ir dingstantis laukuose, apvalių rąstų trobesiai ir ramybe šviečiantys veidai. Netoliese pušynas – iš jo uogos, grybai, šiluma. Aplinkui vien laukai laukai, tik tolumoje, ant horizonte iškilusios

kalvos – Šilėnai, didelis kaimas, kiek dešiniau – Pagelundžiai ir Rėvas, pagrečiui suaugę, beveik pranykstantys kalvų kalvelių gausybėje. Dabar rugpjūtis, tad viskas iki horizonto skęsta liūliuojančiam, banguojančiam rugių geltony.

Takelis per rugius ir atveda į sodybą, kur palangėje jau pradeda žydėti geltonieji jurginai. Jie pirmiausia sukelia tolimą prisiminimą visai kitame Lietuvos pakrašty. Tai pokario sodybų gėlės. Žmonės seniai dingo Rusijos platybėse, sodybos apgriuvo, sunyko, obelys sulaukėjo, darželiai velėnomis užžėlė, tik geltonieji jurginai žydėdavo kasmet, jų krūmai nenyko, o augo vis aukšty, beveik iki stogo, savo skaudžiu, bet atkakliu paprastumu saugodami atminimą it paskutines vienkiemų gyvybės kibirkštis.

Mus pasitinka moterėlė. Ji iš lėto ateina iš pievos, kur vartė šieną – šiandien gerai džiovina. Vėjas ir saulė baigia ištaisyti vakarykštės liūtis išdaigų žalą.

„Labas, ponai. Ar ne iš Lietuvos būsit?“ Ir jos veide pradingsta nerimo ir nežinios šešėlis. „Jau galėjote mūsų čia ir nerasti. Mus iškelia... Paliksim savo namelius.“ Dabar išgirstame, koks likimas laukia paskutinės Birutiškės kaimo sodybos ir jos senųjų gyventojų, kurie vieninteliai iš aplinkinių kaimų dar kalba nesugadinta Rytų aukštaičių tarme.

Takeliu pareina brolis ir vyresnioji sesuo. Jie jau dirbo savo naujoje vietoje, už dešimties kilometrų, prie dulkėto vieškelio nupirktame namelyje, kur visi svetimi ir priprasti tikriausiai negalės, nors su žmonėmis jie visada gražiai ir žmonės su jais gražiai.

Taigi gyveno trejetas – brolis Jonas, seserys Anelė ir Malvina – nuo kūdikystės tarp šitų laukų ir šitų medžių, nieko geriau neieškojo ir neįsivaizdavo, kad vieną kartą viskas bus atimta, suniokota ir neliks nė pėdsako iš viso to, kuo buvo užpildyta kiekviena diena ir valanda, kuo alsavo ir ką mylėjo. Stovi jie dabar gimtos sodybos aplinkumoje – tokie graudžiai iškilmingi, lyg mūsų dėdės ir tetos pageltusiose trisdešimtujų metų nuotraukose, prieš išvykdami į užjūrius. Jie dar čia, bet akyse nerimas ir liūdesys, sumišę su gailėsčiu ir prisiminimais.

„Mūsų nameliai... mūsų nameliai... Čia gimė tėvai, čia gimėme mes. Kiekvienas takas, kiekvienas akmenėlis, kiekviena žolė pažįstama, sava. Mes Žvirbliai. Aplinkui buvo ir daugiau sodybų – visi Žvirbliai. Sugyvenom gražiai, niekada nesibarėm. Paskutinis išsikėlė ši pavasari. Dabar ateina, medžius paglosto, ant pamatų pasėdi, paverkia ir pasiskundžia – nelinksma ten, krūvoj – visi suvažiavę – ir gudai, ir rusai, visi svetimi, nepasitiki vieni kitais, pykstasi dėl niekų. Ir geria, geria... Niekas nerūpi – nei darbas, nei vaikai, tik rublis ir „rašalas“. Anksčiau nors Dievo bijojo, dabar gi nieko nebaisu, nes nieko jau nėra.“

Taip kalba brolis, jauniausias iš trijų, bet irgi jau seniokas, septintą dešimtį bebaigęs, už gerą būdą aplinkinių „šventu Jonu“ vadinamas. „Saugojom kiekvieną žodį, kiekvieną vardą – Liepynė, Grikialaukis, Pašilė, Dilgynė, Papieviai, Užubaliai. Kas juos dabar atsimins, kam rūpės... Ką ten laukai, pievos – žmonių vardus pamiršta, perverčia. Blogis visada lengviau prie žmogaus prilimpa. Sugudėjo, surusėjo, susimaišė svietai – dabar ne Balsys, o Bals, ne Kreivėnas, o Kryvian, ne Jonas, o Ivan. Ogi visi buvo lietuviai, maži tik lietuviškai kalbėjo – dabar gi belorusais pasuose surašyti, mokyklose

mokosi rusiškai, o bažnyčioj lenkiškai poterius kalba.“

Įsiterpia jaunesnioji Anelė, nepasižyminti iškalbumu, bet vis dėlto dažniau ir drąsiau prabylanti ne kaip Malvina, pati vyriausioji, liūdniausių akių. „Mes tai meldžiamės lietuviškai. Ir maldaknygės lietuviškos, ir giesmynai – kitaip nemokame. Taip tėveliai išmokė.“ Ji sudėjo rankas ant krūtinės, atsistojo prie geltonųjų jurginų ir nubraukė ašaras, nesigėdydama ir nesislėpdama. „Dieve, Dieve, visus čia pašarvojome, visus čia palaidojome, o mums teks tarp svetimų numirti...“

Neprabyla tik Malvina. Stovi apsirengusi įkapine suknele, kažką lyg sakyti norėtų, bet nedrįsta – šitie ponai nepažįstami, kaip čia rodysi jiems ašaras ir dūšią.

„Mes jau paskutiniai. Nieko nelieka. Išnyko Žvirbliai, išnyko Birutiškė, išnyko lietuviai“, – švento Jono balsas nuaidi beveik beviltiškai. Bet tik trumpam. Giedriose jo akyse vėl blyksteli gyva ugnelė: „Bet reikia gyvint, ponai. Gyvas į žemę nelįsi. Dievui dėkui, kad ir tokia amželia sulaukėm, kad didelės bėdas neištika. Dabar, žinoma, sunkiau – sveikatas nėra, a dirbti raikia. Raikia kolchozan ait, raikia namuos tvarkytis. Neverk, žmagau, a taikykis prie viską. Jei priešinsies – tavi gyvą suės – apkarpys arus, neduos pievas, javų – kaip gyvinsi? Jei verksi, tai tik pačiam blogiau bus – kolchozas nepagailės, a nuo ašarų širdžiai irgi nepalengvės. Jeigu nori gyvint – taikykis su viskuo, net su melu.“

Dar pakalba apie kaitrų birželį, apie lietingą rugpjūtį, apie baigtus ir nebaigtus darbus – ir vėl – tai žodžiais, tai mintimis sugrįžta prie tos nelaimės, kuri štai be gailėsčio sugriauna visa, kas per kartų kartas užgyventa, kas brangu ir nepamirštama.

„Tai tas pats kaip numirti“, – sako Anelė, o Malvina dar labiau nuleidžia akis: „Taip, taip – nepergyvensim šito.“

Šventas Jonas tik rankom skėsteli, į žemę žiūri ir galva palinguoja: „Gaila, gaila, ponai, – ir apsakyt negali, kaip gaila... Nepamirškite mūsų, atvažiuokite kitamet į naują vietą, kai jau būsime pripratę. Gal dar gyvinsim, tai apie viską pakalbėsime.“

Atsisveikinam, spaudžiam rankas, guodžiam, bet paguosti negalim.

Einame takeliu per kaimą, kuris dar vadinamas Birutiške. Tik šią paskutinę vasarą jis dar turi šį vardą ir dar yra kaimas. Bet greitai pėdsakų neliks – išnyks šie paskutiniai rąstų trobesiai, išnyks ir medžių guotai, liks laukas, dar kurį laiką vadins Biruciški, bet praeis koks dešimtmetis, gal dar mažiau, ir bus užmirštas net šitas žodis.

Kaip ir visur tame tolimame krašte – nuo Peleosos iki Apso.

Ieškojimai

Zita, Aldona ir Bronius Pranckevičius išvažiavo net į Dniepropetrovską Ukrainoje. Ten stepėje yra kaimas Litovka. Tačiau neužtiko nieko lietuviško. Kažkoks ponas nuo Lietuvos pusės buvo įsikūręs.

Novosibirsko srityje, kur buvo nukeliavusios Zita, Gema Bagdonavičiūtė, Nijolė Sadūnaitė, pasisekė daug geriau. Ten tebegyvena lietuvių vaikaičiai. Grįžo patenkintos

užmegztais ryšiais ir svetingumu.

Aš užsukau į Usolje Sibirskoje, netoli Baikalo ežero. Tokioje tolybėje nuo Lietuvos sibirietiškoje troboje ne tik išgirdau lietuvišką šneką, bet ir pamačiau daugybę knygų, žurnalų, jau gerokai suskaitytų, bet tvarkingai sudėliotų lentynėleje. Išganaičiai jau rengiasi išvykti Lietuvon, vaikai mokosi iš lietuviškų knygų. Jų bibliotekėlę papildau ir aš.

Rimas Matulis - Čiornaja Padina lietuviško kaimo Saratovo srityje žinovas. Iš ten sugrįžusių Šulienę dažnai pasikviečiame į Dainų klubą.

Sofijskas, Osintorfas - Mogiliovo krašte... Rudnia - Smolensko... Paūliai - Polocko... Indrica - Latgalijoje...

Keliaujame po tuos kraštus su knygomis, knygelėmis, dainomis. Patys gauname daugiau negu galime duoti šiems žmonėms.

Gimė idėja rengti literatūros vakarus. Jeigu yra Kronika, Aušra, galbūt atsiras žmonių, kurie eilėmis ar proza pasakys daugiau negu oficialioji literatūra. Nors nemažai, žinoma, pasako ir „Kukutis“, „Devyni broliai“, „Mamutų medžioklė“ ar „Barbora Radvilaitė“. Jeigu esantieji valdžioje juos suprastų, vargu ar leistų juos mums skaityti. Mes nekeliame sau tikslo pasiekti labai didelių literatūrinių aukštumų. Tik norime kažką daryti, nevaržomai sakyti tai, ką galvojam.

Į vakarus ateina Gintaras Patackas - jau žinomas poetas, Mindaugas Tomonis - užsisklendęs, tarsi kitam pasauly gyvenantis žmogus, eilių ir esė autorius.

Saulius Žukas - literatūros mokslų diplomantas, Romas, Ramutė, Justinas Kubilius, Liudvikas Gadeikis - studentai. Dar Aldona, Petras Kimbrys, Gediminas Radzevičius. Idėjos pradininkas - Algis Patackas. Darome tarsi konkursą ir net nugalėtojus išsiaiškiname. Gintaras ir Mindaugas už mus kur kas pranašesni.

Iš Mordovijos grįžo kursiokas Vidmantas Povilionis. Sistema jo nepriima. Mes priimam - mielai. Bet nei darbo, nei pinigų jam, deja, pasiūlyti negalim. Pasiūlom tik moralinę pagalbą. Guodžiam, palaikom, kartu žygiuojam, kartu dainuojam.

Abu keliaujame po Šiaurės Lietuvą.

Linkuva. Teta Elziutė. Senų maldaknygių įrišėja, vargšų ir benamių globėja, mylinti juos net ir mirusius, miestelio kapinių patvory palaidotus. Gaunam gerą dozę artimo meilės eliksiro, kurį teta Elziutė geria kasdien, nesiskųsdama jo kartybe.

Užsukam į Rundalės, Mežuotnės pilis Zemgalėje, traukiam monotonišku, beveik nykiu Vaškų-Krinčino kraštovaizdžiu, pastovime prie grafo elektrochemiko Teodoro Grotaus kapo jo tėvonijoje, nakvojame tiesiog prie melioracijos griovio ar pakrūmėje, nes gražesnio, ypatingesnio peizažo čia reikėtų ilgokai paieškoti. Bet vis tiek smagu. Šnekam apie praeitį ir ateitį.

Birželį išplaukiam baidare Šventąja. Vėlyvas pavasaris mums sudarė galimybę sužinoti, kodėl Sartai vadinasi taip, o ne kitaip. Dar ne visai sužaliavusios suartos

kalvų atšlaitės rudavo atspalviais, kokius turi tik arkliai, sarčiais vadinami.

Kiek paplaukę Šventąja pastebime, kad esam sekami. Lygiagrečiai mums visada važiuoja įtartina „Volga“. Apsinakvoti stengiamės neprieinamose vietose, tačiau vis tiek visur prie mūsų braunasi žvejais apsimetę „Volgos“ keleiviai.

Kuriam laikui Vidmantą „priglaudžia“ archeologai ir suteikia šiokią tokią galimybę užsidirbti duonai. Palaikom draugiškus ryšius ir toliau, džiaugiuosi jo mažomis pergalėmis, kurios pamažu jį gražina į gyvenimą.

O paskui į tą gyvenimą ateina Veronika.

Pirmieji daigai

Į mano rankas patenka *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*. Arba tiesiog – *Kronika*. Paprastos tiesos, išsakytos be jokių cenzūrų. Pirmą kartą rankose laikau tokio „svorio“ leidinį. Iš pradžių tarsi žado netenku ir negaliu pasakyti net savo nuomonės apie jį. Nesinori kritikuoti ar reikšti pastabas, kai žinai, ką reiškia Sovietų Sąjungoje vien mintis išleisti nepriklausomą leidinį. Belieka tik žavėtis žmonių drąsa ir ryžtu.

Kai ką nuvežu į kaimą draugams. Matau, kad leidinį paskaite žmonės mąsto taip, kaip ir aš. Ir nors labai retai, bet vis dėlto pavyksta išgirsti ne tik liūdną „Ką mes padarysim prieš tokią galybę“, bet ir – „Juk negali amžių amžius šitaip būti“.

Pasirodo vis nauji leidiniai: *Aušra, Alma mater, Vytis, Perspektyvos*.

Užsuku pas savo kaimo kleboną. Su juo diskutuojame daug ir be užuolankų. Ypač džiaugiamės *Aušra* – nauju leidinuku, kiek kitokiu negu *Kronika*. Aš jam nuolat jį atvežu iš sostinės, o jis perskaitęs gražina ir mes ilgais vakarais užkampio parapijos klebonijoje aptarinėjame naujienas ir įvykius, kuriuos aprašo pogrindžio spauda. Ir tik daug vėliau, jau po mano garbaus pašnekovo mirties, aš sužinojau, kad tas pats užkampio parapijos klebonas kunigas Lionginas Kunevičius ir buvo *Aušros* redaktorius. Amžinąjį atilsį, tylusis švietėjau...

Dažnai kyla noras ir pačiam išsakyti tai, ką galvoju ir jaučiu. Kad ir visai paprastai, kaip *Aušra* ar *Kronika*. Savo pažiūras vienas kitam mes labai atvirai nuolat išdėstom žygiuose ir vakaronėse. Nejaučiame tarpusavyje jokios vidinės cenzūros barjerų nei kalbėdami apie istoriją, nei apie ateities vizijas. Ir apie laisvą Lietuvą jau pakalbam visai rimtai.

Vieną vasaros naktį ant Kulautuvos kalno panemuny Lietuvos ateities viziją nupiešė Vytenis Andriukaitis. Drąsus vaikinai, jei taip atvirai ir realistiškai sugeba kalbėti apie tai, kad ateities Lietuvą juk valdysią mes patys. Ir jokių abejonių dėl to. Reikia ruošti jau dabar. Taip tiesiai šviesiai ir gana viešai apie laisvą Lietuvą dar niekas nekalbėjo. Nemanau, kad tik bežvaigždė naktis suteikė Vyteniui drąsos kalbėti apie laisvės realybę. Idėją subrandino laisvos mintys iš pogrindžio spaudos, iš tremtinių, iš tyliųjų švietėjų lūpų. Pajudėjo tik pirmieji milžiniško kalno akmenėliai. Griūtis vis tiek kada nors įvyks. Nes ir *Kronika*, ir *Aušra*, Vytenio žodžiai ir net mūsų dainos sukelia aidą žmonėse. O aidas kartais sukelia laviną kalnuose.

Zanavykuose šviečia dar vienas švyturys. Tai tėvas Pranciškus Račiūnas Paluobiuose. Jį pažįstu nuo vaikystės, kai grįžęs iš tremties kunigavo mūsų užkampio parapijoje. Dar neturėdamas teisės gyventi Lietuvoje, prisirašė Gudijoje, už Nemuno, bet greitai atsikėlė su viskuo pas mus. Kartu atsivežė milžinišką biblioteką – Marijonų vienuolijos knygų turtus, kuriuos paveldėjo iš dėdės arkivyskupo Prano Bučio. Pirmą kartą išgirstu Karsavino, Maceinos, Šalkauskio vardus. Galiu net į rankas paimti Viduramžių foliantą – Gvagninio kroniką. Tėvas Pranciškus didelis Dostojevskio gerbėjas, todėl sudomina ir mane.

Į Paluobius važiuoju ne vienas. Nepakeičama pagalbininkė metrikuojant knygas yra kruopščioji architektė Zita, matematikė Aldona, energingoji Birutė. Klebono žiguliuku važinėjame iš vienkiemio į vienkiemį, renkame senus rakandus, knygas, baldus, kuriuos palieka į gyvenvietes išsikeliantys kaimiečiai. Visa tai prigludžiama klebono etnografinėje klėtelėje.

Tėvas Pranciškus mus aprūpina pagrindiniais leidiniais. Pats irgi aktyviai domisi mūsų žygiais, idėjomis, nuotaikomis.

Vėlines sutinkame nuošaliame pagirio kaime Liepalotuose, kur kapinaitėse kunigas mums parodo partizanų kapus. Be jokio užrašo, bet tvarkingi ir kuklūs, aptaisyti baltais žvirbliauogių karoliukais.

Daukanto taku

Einame Daukanto taku. Nuo Linkmenų, kur „ilsisi Dievuje“ Motina, pro Ventos skalaujama Papilės kalnelį, kur palaidotas sūnus Simonas.

Keliaujam į Vilnių – kaip ir prieš pusantro šimto metų į universitetą ėjo Simonas Daukantas. Kokia Lietuva tada vėrėsi prieš jo akis, mes ieškojome jo *Būde*, skaitydami šeštadienių vakarais kaimų mokyklose, šventoriuose, ant piliakalnių.

Kokia Lietuva dabar – patys regime neskubiai keliaudami pėstute:

- tie patys kalneliai, upės, miškai, piliakalniai, bažnyčių bokštai...
- tos pačios žolės prie takų ir kelių, laukuose ir pievose...
- taip pat viltingai žydi žalčialunkiai ant Girgždūtės...

Simbolinis šis kelias. Mes tikrojo nė nežinome, tad einame per brangiausias vietas.

Žemaičių Kalvarija – ten Šarnelė, Mačernis... Rainiai – Šiluva – šventovių šventovė... Kražiai – Medžiokalnis, raitų kazokų kirčiai bažnyčioje... Pasandravys – Maironio šaltinėlis... Paberžė – Svirskis, tėvo Stanislovo paprasti žodžiai... Bagaslaviškis – Igno Šeinaus pėdsakai...

Ir pavargę, bet visai nepalaužti žmonės, turintys savyje kažką neįveikiama.

Mūsų daug – iš viso krašto. Einame tik savaitgaliais, palikdami tarsį relikviją Daukanto *Būdą* kurioj nors pakelės bažnyčioje, mokykloje ar šiaip geram žmogui. Išsiskirstom ir vėl susirenkam po savaitės ar keleto, vėl keliaujam toliau, dainuodami tada, regis,

beveik šventas dainas, taip guodžiančias sielą ir teikiančias vilties. Vis dar nesuvokiam, kokią realią viltį puoselėjam. Tik juntame, ką reiškia pereiti per savą žemę pėsčiomis:

- regėti iš arti žemę - arimą, pievą, paukščius ir vabalus...
- užlipti ant kalnelio, pajusti pavasario vėją, žvelgti į tolimos bažnyčios bokštą...
- žiūrėti kiekvienam sutiktajam į akis, matyti jose susidomėjimą tavimi, neskubant kalbėtis ir klausytis dar gyvos tarmės.

Jau po pirmųjų etapų gavom perspėjimą ir nurodymą nutraukti žygį, bet jau buvom pajutę to žygio dvasią ir nesiruošėme jos prarasti. Tapo dar įdomiau. Dabar miesteliuose mus pasitinka milicininkai ir visokie užsimaskavę sekliai. Kai kurios mokyklos gauna nurodymus nesuteikti patalpų nakvynei. Ieškom būdų, kaip netikėtai pakeisti maršrutą, ateiti nepastebėtiems. Bet dainuojam ir kalbam kaip ir anksčiau - laisvai ir be cenzūrų.

Tikra mūsų medžioklė prasidėjo Anykščių krašte, netoli Burbiškio. Niekas nepriima nakvoti, iš paskos važiuoja įtartini „viliukai“. Sustoja, fotografuoja. Pabėgam nuo persekiotojų jau vėl vakarą, sulipdami nakvoti ant šiaudų kūgių, vidury Aukštaitijos. Virš galvos žvaigždėtas dangus, giedra spalio naktis. Kaimo keliais blaškosi „viliukai“, šviesomis klaidžioja po laukus, bet mes jau saugūs.

Sėkmingai pasiekėme Vilnių. Atsisveikiname Daukanto kiemelyje. Iki kito žygio.

Mindaugas Ateizmo muziejaus lankytojų knygoje atvirai išdėstė savo požiūrį į okupaciją, viską įvardydamas tikraisiais vardais. Nė vienas mūsų to turbūt neišdrįstume padaryti. Mes kol kas linkę savo mintis reikšti atsargiau. Gal toks savisaugos instinktas, gal baisu dėl artimųjų. Bet Mindaugu žavimės. Į jį greitai atsisuko represijų kumštis. Saugumas... Psichiatrinė... „Aš jūsų negerbiu“, - buvo jo skydas prieš prievartą. O ginklas - poezija:

Tylios dienos

Tylios šventės

Duok mums Dieve

Išgyventi...

Ir Čiurlionis - raktas į visatos slėpinius.

Juozas Prapiestis (g. 1948) – inžinierius, žygeivis, disidentas, rašytojas. 1998 m. *Aidai* išleido jo autobiografinių novelių knygą *Pasaulė prasdeda sodzun*, pernai *NŽ-A* (Nr. 1–3) publikavome jo gyvą ir gilią istorinę studiją *Pūščios slėpiniai*, o dabar skaitytojo dėmesiui siūlome pirmąją dalį autoriaus atsiminimų iš vėlyvojo sovietmečio, pradedant 1972 m. Kauno pavasariu. Kursyvu pateikiamo teksto dalys fiksuoja autoriaus mintis ir išpūdžius iš kalbamojo meto užrašų knygelių.